

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВознавства

УДК 141

Андреев Д. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

Andreev D., Doctor of Law, associate Professor, Professor at the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs

ІСТОРИКО-КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ КОМУНІКАЦІЇ ВЛАДИ ТА СУСПІЛЬСТВА

COMPARATIVE-HISTORICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION BETWEEN THE AUTHORITIES AND SOCIETY

В історичній ретроспективі розглянуто період становлення та розвитку комунікаційних зв'язків між владою та суспільством. Особливу увагу приділено соціальній ролі індивідуума в налагодженні дієвої взаємодії з владними інституціями. Розкрито роль засобів масової інформації в цьому процесі.

Ключові слова: індивідуум, влада, комунікація, громадська угода, легітимація влади.

В исторической ретроспективе рассмотрен период становления и развития коммуникационных связей между властью и обществом. Особое внимание уделено социальной роли индивидуума в налаживании взаимодействия с властными

институциями. Раскрыта роль средств массовой информации в этом процессе.

Ключевые слова: индивидуум, власть, коммуникация, гражданский договор, легитимация власти.

In terms of most philosophical and legal concepts, the development of modern society should be considered as the result of a complex communication between different social groups and structures, which are formed in society and the status of which varies depending on the ability and capacity to implement communications in a wide range from interpersonal (individual) communications to intersocietal scales.

In general, this theme has recently, namely from the first quarter of XX century, been the subject of increased attention and scientific research projects, but, in our opinion, the problem of establishing and improving

the system of relationships between members of society, between society and government, as well as between a citizen and the state was studied in the classical works of ancient Greek philosophers.

We find confirmation of this in one of the greatest works of antiquity – the Republic – of the ancient Greek philosopher Plato (Greek. Πλάτων), architectonics of which has the form of communicative interaction - dialogue between Socrates (Greek. Σωκράτης), who represents a cohort of philosophers, and his companions, each of which is proposed to consider as a certain social stratum of citizens.

That is, you can determine that the concept of interpersonal communication is inextricably linked to the sovereign right of the individual, the

strength and scope of which depends entirely on the results of communicative interaction, which is manifested in the "agreements" and organization of compliance with some "agreements" in society.

There is fragmentation of different concepts of communication interaction

in some common scientific theories devoted to communications, which, consequently, allows to interpret this phenomenon from the standpoint of historical and comparative analysis and subsequently search of new innovative models in which it is advisable to try to find good examples of individual communicative interaction between the

individual, society and the authorities of the past. This special interest is the question of forming a modern structure, principles, functions and methods of interactive communication in various forms of social relations and political constructs.

Keywords: the individual, the authorities, communication, public agreement, legitimization of authority.

З точки зору більшості філософсько-правових концепцій розвиток сучасного суспільства доцільно розглядати як результат складної комунікаційної взаємодії різних соціальних груп та структур, які утворюються у суспільстві та статус яких варіюється в залежності від здатності й можливостей здійснення комунікацій у широкому спектрі: від міжособистісних (індивідуальних) комунікацій до масштабів міжсуспільних.

Загалом ця тема порівняно нещодавно, а саме з першої чверті ХХ сторіччя, стала предметом підвищеної наукової уваги та дослідницьких розробок, але, на нашу думку, проблематика створення і удосконалення системи взаємозв'язків між членами суспільства, між суспільством та владою, а також – окремим індивідуумом та державою досліджувалась ще у класичних працях давньогрецьких філософів.

Ми знаходимо підтвердження цьому в одному з найвидатніших творів античності «Держава» давньогрецького філософа Платона (грець. Πλάτων), архітектоніка якої має форму комунікативної взаємодії – діалогу між Сократом (грець. Σοκράτης), який представляє когорту філософів, та його співрозмовниками, кожного з яких запропоновано розглядати як певну соціальну верству громадян: Кефал (грець. Κεφάλος) – заможних громадян старшого покоління; Полемарх (грець. Πολέμαρχος) – молодь, «спадкоємців його (Кефала) думок» [1, с. 11], Фрасімах (грець. Φρασύμαχος) – софісти і критики влади та ін.

Результатом цих діалогів є спроба реалізації ідеї громадської угоди, яка постає результатом комунікаційної взаємодії у суспільстві, та ґрунтується на досягненні взаємної домовленості членів певного суспільства. Механізми комунікаційної взаємодії в подальшому значно змінюються та набувають нових форм.

У деяких поширених сьогодні наукових теоріях, присвячених питанням комунікацій, відзначається фрагментація

різних концептів комунікаційної взаємодії, що, відповідно дозволяє інтерпретувати цей феномен з позиції історико-компаративного аналізу та в подальшому здійснити пошук нових інноваційних моделей, у яких доцільно спробувати знайти вдалі приклади комунікативної взаємодії індивідуума, суспільства та влади минулих часів. При цьому особливий інтерес становлять питання формування сучасної структури, принципів, функцій і методів комунікативної взаємодії у різних формах суспільних зв'язків і політичних конструктів.

Так, у «Державі» Платона ми знаходимо тезу про те, що комунікація є самореферентною і саме комунікаційна взаємодія стає каталізатором створення і формування правового поля як феномену існування «сучасного суспільства», бо «коли вже не стало сили уникнути одного (*несправедливості*) і дотримуватись іншого (*справедливості*), вирішили, що доцільно буде домовитись між собою, аби не творити несправедливості. Отже, люди почали укладати взаємні угоди, назвавши ці домовленості законними і справедливими [1, с. 44]».

Філософ-раціоналіст Б. Спіноза (лат. Benedictus de Spinoza), зазначив, що суспільство може бути створене без жодного протиріччя з природним правом, а будь-який договір може дотримуватися завжди з найбільшою вірністю, якщо, звичайно, кожен член суспільства перенесе на нього всю міць, яку він має; воно є вищою формою панування, і якому кожен буде зобов'язаний коритися чи добровільно або під страхом покарання. Але право такого суспільства називається демократією, як загальне зібрання людей, які спільно мають верховне право на все, про що вони можуть домовитися [2, с. 207].

Тобто, можна визначити, що концепт міжособистісної комунікації нерозривно пов'язується з верховним правом індивідуума, сила і сфера дії якого залежить від результатів комунікативної взаємодії, яка виявляється у «домовленостях» та організації дотриманнях тих «домовленостей» у суспільстві.

Підтвердження нашої гіпотези знаходимо у працях Жан-Жака Руссо (фр. Jean-Jacques Rousseau), який у XVIII ст., досліджуючи природу суспільного договору, дав обґрунтування цьому феномену з позиції комунікаційної взаємодії між суспільством та владою і визначив, що саме «суспільний лад є

тим священним правом, яке слугує основою для усіх інших прав. Але ж це право не встановлюється природою; отже, воно ґрунтується на домовленостях [3, с. 9]».

Конфігуративна єдність всіх цих значень зводиться до тріади – «влада держави», «влада закону», «влада комунікаційної взаємодії». Враховуючи те, що на всіх етапах свого розвитку будь-яке суспільство розділялось на правлячу меншість та керовану більшість, можна виокремити одну сталу закономірність – різниця між соціальними прошарками полягає не тільки у матеріальних статках, можливостями доступу до суспільних благ та наявності легітимізованих владних повноважень. С. Московічі (фр. Serge Moscovici) зазначив, що «влада – ось дієве і неминуче джерело відносин між людьми [4, с. 283]». А звідси – зв'язуючою ланкою цих відносин є комунікації, оскільки як зауважив вже згаданий нами Ж-Ж. Руссо, «якщо не існує жодної попередньої домовленості, то звідки ж виникає обов'язок меншості коритися виборів більшості, коли думки не виявляються однастайними? [3, с. 20]».

З позиції потенційних можливостей комунікаційної взаємодії «владу» як суспільний феномен починають ретельно досліджувати у своїх працях М. Вебер (нім. Max Weber), К. Маркс (нім. Karl Heinrich Marx), А. Шопенгауер (нім. Arthur Schopenhauer). І як справедливо зазначав один з найавторитетніших істориків ХІХ ст. В. Ключевський, «давня європейська держава стає федерацією суспільних прошарків, союзом декількох державних прошарків, який утримується на договорі [5, с. 7]». Тому логічним буде, на нашу думку, зробити припущення, стосовно існування тісного взаємозв'язку між буржуазною революцією та революцією у суспільних комунікаціях, які в сукупності своїй змінили обриси європейської державності.

З. Бауман (польск. Zygmunt Bauman) звертав увагу на «значну схожість між двоступеневою моделлю раціонального суспільства в теорії М. Вебера і картиною раціонального суспільства, намальованої І. Бентамом (англ. Jeremy Bentham) у притчі «Паноптикон» [6, с. 68]». Кожна модель скріплена суворим поділом двох різних, але взаємодоповнюючих принципів комунікації між владою та суспільством; кожна поєднує свободу і несвободу як однаково необхідні складові частини; і кожна

обходиться без «духовної єдності» на кшталт «прихильності загальним цінностям», покладаючись на передбачувану егоїстичність індивідуумів як на достатню умову свого правильного функціонування. В обох моделях селективно розподілена індивідуальна свобода розглядається в першу чергу в якості функціонального фактора, що забезпечує раціональність системи як цілого.

Т. Парсонс (англ. Talcott Parsons) у праці «Розуміння суспільства: компоненти та їх взаємовідносини» зазначав, що державна система взаємодії утворюється як інтеракція людських індивідуумів, а тому кожен учасник є одночасно і діячем (що володіє певними цілями, ідеями, установками і т.д.), і об'єктом орієнтації як для інших діячів, так і для себе самого.

Система інтеракції є певним аспектом, абстрагованим від тотальної сукупності процесів дій учасників інтеракції. За такої інтерпретації кожна з трьох інших систем дії (культура, особистість, поведінковий організм) складає частину навколишнього середовища або, можна сказати, навколишнє середовище соціальної системи. Ми виділяємо три дуже великих еволюційних рівня, які доцільно назвати первісним, проміжним і сучасним.

Зауважимо, що Парсонс визначив писемність, як особливий інструмент комунікацій – «доленосний вихід з первісності», який посилює базисну диференціацію між соціальною і культурною системами і значно розширює межі і владу останньої. Писемність сприяє незалежності культурної системи від постійно зростаючих потреб суспільства. Водночас, закон – як невід'ємний зв'язуючий елемент сучасного суспільства, розвиваючись до необхідного рівня, сприяє незалежності нормативних компонентів соціетальної структури від примусу політичних та економічних інтересів, а також від особистісних факторів.

Філософ Н. Луман (англ. Niklas Luhmann) також зауважив, що історичним імпульсом для виникнення особливих символізованих засобів комунікації, став винахід і поширення писемності, яка неосяжно розширила комунікаційний потенціал суспільства і вивела його за межі інтеракції безпосередньо присутніх, а значить, і з-під контролю конкретних систем інтеракції. Без писемності було б неможливо вибудувувати зв'язуючі ланцюги влади всередині політико-адміністративної

бюрократії, не кажучи вже про демократичний контроль над політичною владою [7].

В цьому аспекті, на нашу думку, доречно згадати постулат одного з авторів Першої поправки до Конституції США четвертого Президента США Джеймса Медісона (англ. James Madison), в якому проголошується, що «народ не може бути позбавленим свого права висловлювати, описувати чи публікувати свої погляди або бути обмеженим у цьому праві; а свобода друку, як одна з великих підвалин загальної свободи, повинна бути непорушною [8, с. 35]».

Звернімо увагу, що практично на кожному історичному етапі поняття державної влади як найважливішої характеристики сучасної цивілізації збагачується новим змістом, що призводить до зміни конфігурації всієї дефініції. Вбачається абсолютно логічним існування низки визначень влади в різних соціально-філософських, соціологічних, філософсько-правових та політологічних теоріях.

Наприклад, у комунікативній концепції Ю. Габермаса (нім. Jürgen Habermas) трактування поняття «влада» зводиться до пояснення соціальних взаємозв'язків на різних комунікативних рівнях. Водночас Джон Кін застерігав від небезпеки, яку криє в собі парадигма протиставлення індивідуума у боротьбі з політичною владою за свободу інформації, у якій засоби масової комунікації розглядаються, виключно як пасивний або нейтральний канал для поширення інформації про події. Парадигма «інформаційного потоку» не змогла показати шляхи, як засоби масової комунікації попередньо конструювали і структурували погляди або вносили упередженість щодо сприйняття поглядів індивідуумами у просторі та часі. «Ця парадигма так і не зуміла визначити, що інформація сама по собі структурована символічно, що її коди перебувають під безперервним впливом інтерпретаційних дій окремих громадян, які, в свою чергу самі зазнають впливу різних кодів [8, с. 32]».

О. Дубас вважає, що окрему увагу дослідники повинні зосередити на тому, що особливе місце у владній (державній) комунікації належить обміну інформацією між тими, хто управляє, і тими, ким управляють, між політичною системою і середовищем з метою отримання згоди останніх на прийняття рішень. З огляду на зазначене можна стверджувати, що від

особливостей комунікаційного процесу залежить ефективність політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зовнішні впливи [9, с. 18].

Водночас, не втрачає своєї актуальності дискурс щодо існування ґрунтовної теоретико-методологічної основи будь-якої сучасної форми державного управління, яка дозволяє вести мову про владу як про окремий інститут соціуму, що потребує легітимізації (від лат. *Legitimus* – законний). Причому доведення легітимності не завжди полягає у встановленні законності з точки зору юридичного обґрунтування.

Аристотель часто зазначав, що у пошуках можливих підходів ми насамперед стикаємося з уявленням, згідно з яким влада є впливом, реакцією на можливий опір, так би мовити, каузальним наслідком несприятливих обставин [10]. Не менш важливим є питання щодо легітимації влади у комунікаційному просторі.

Звужуючи межі аналізу взаємодії влади та індивідуума до рівня суспільної системи в цілому, ми можемо скористатися більш сучасними теоріями суспільства, що будуються навколо трьох різних концепцій, які, незважаючи на здавалось би різні предмети дослідження, допускають інтеграцію у одній спільній сфері – комунікативній. Мова йде про:

- 1) теорію освіти і диференціації систем;
- 2) теорію еволюції;
- 3) теорію символічно генералізованих засобів комунікації.

Ці підходи виводять нас за рамки розуміння влади як простого вираження чи незалежної величини, властивих суспільству як соціальному фактору.

Напевно ні в кого не викликає сумнівів теза про взаємозалежність еволюції понять «влада», «індивідуум», «суспільство» та «комунікація». Кожний новий еволюційний етап розвитку суспільства неодмінно супроводжувався революцією у сфері комунікацій, зокрема способу фіксації та передачі інформації.

Так, у прадавніх демократичних Афінах тексти законів закарбовувались на камінних стелах, які виставлялися у загальнодоступних місцях. Писемність, уможливила накопичення і масове поширення інформації, яку створювало суспільство, та

перетворилася на деперсоналізований засіб масового поширення інформації.

Винайдення та успішне впровадження у 1452 році І. Гутенбергом (нім. Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg) промислове виробництво друкованої продукції (книгодрукування) започаткувало революційну зміну способу матеріалізації інформації. Зазначимо, саме в той історичний період Макіавеллі (лат. Machiavelli) першим сформував тезу про безперспективність формації влади тільки на засадах примусу та обґрунтував важливість і обов'язковість забезпечення підтримки влади основною часткою населення – фактично здійснення легітимізації влади, шляхом утворення необхідного супроводу у формі створення позитивної громадської думки.

В цьому аспекті, цілком логічним буде питання щодо інструментарію формування громадської думки. Очевидно, що поки процеси фіксації та передачі інформації не набули характеристики масовості, швидкість комунікаційної взаємодії була досить невисокою. Громадська думка формувалась як результат довготривалої комунікативної взаємодії влади та міжособової комунікації індивідів.

Але ситуація змінилась, з виникненням нового концепту комунікаційної взаємодії – інституту засобів масової інформації. На нашу думку, дієвим поштовхом цього процесу стала зміна парадигми суспільних відносин та прихід капіталізму, стрімкий розвиток промисловості загалом, і звичайно ж поліграфічної галузі, яка й стала каталізатором розповсюдження інформації. У процеси комунікативної взаємодії влади та суспільства втрутився новий учасник: засіб масової комунікації (преса, радіо, телебачення, Інтернет тощо).

Тому й не дивно, що з моменту свого виникнення преса потрапила під жорсткий контроль влади, і ситуація почала змінюватися лише у 1689 році з прийняттям документу «Біль про права», в рамках якого було проголошено, «що свобода слова, висловлювань і всього того, що відбувається у парламенті, не може бути приводом для переслідувань або бути предметом розгляду у будь-якому суді, окрім парламенту [11, с. 128]» та розпочала суспільні дискусії щодо питання свободи інформації. Знаковим періодом цього дискурсу став 1791 р., а саме «Декларація прав людини і громадянина», одинадцятий пункт

якої затвердив, що «вільне вираження думок є одним з дорогоцінних прав людини; кожен громадянин може висловлюватись, писати і друкувати вільно, під загрозою відповідальності лише за зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом [3, с. 251]».

Але не кожна революція на своєму прапорі несе гасло свободи слова. Ми пам'ятаємо, що в результаті Жовтневого перевороту 1917 року у Російській імперії більшовицька партія відразу встановила жорсткий контроль над пресою, що вважалось одним із необхідних заходів для утримання влади. Безсумнівно, що тоталітарна держава є синонімом тоталітарного обмеження свободи інформації та свободи комунікацій. Ю. Габермас зазначав, що важелем для врегулювання класового антагонізму залишається нейтралізація конфліктного потенціалу у суспільстві. Ця мета повинна досягатися через законодавство соціальної держави, зокрема легітимність своєї влади політики мають підтвердити на загальних виборах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Платон. Держава / Платон ; [пер. з давньогр. Д. Коваль]. – К. : Основи, 2000. – 355 с.
2. Спиноза Б. Избранные произведения / Б. Спиноза ; [пер. с лат. М. Лопаткина] : в 2 т. – Т. 2. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1957. – 726 с.
3. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Ж.-Ж. Руссо ; [пер. з фр. та ком. О. Хома]. – К. : Port-Royal, 2001. – 349 с.
4. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи ; [пер. с фр.]. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 560 с.
5. Ключевский В. О. Сочинения / В. О. Ключевский. – Т. 8 : Исследования, рецензии, речи (1890–1905 гг.). – М. : Изд-во социально-эконом. лит., 1959. – 490 с.
6. Бауман З. Свобода как социальное отношение / З. Бауман ; [пер с англ. Г. Дашевского]. – М. : Новое изд-во, 2006. – 132 с.
7. Луман Н. Власть / Н. Луман ; [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М. : Практикс, 2001. – 256 с.
8. Кін Дж. Мас-медіа і демократія / Дж. Кін ; [пер. з англ. О. Гриценко]. – К. : К.І.С., 1999. – 134 с.

9. Дубас О. Інформаційно-комунікаційний постір: культурно- політичні детермінанти : [моногр.] / О. Дубас. – К. : Генеза, 2011. – 256 с.

10. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэзия. Категории / Аристотель. – Минск : Лит., 1998. – 1392 с.

11. Блохин Н. Н. Конституции и законодательные акты буржуазных государств (XVII–XIX вв.) : [сб. док.] / Н. Н. Блохин. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1957. – 588 с.